

Torbágyi Melinda

Pénzforgalmi kutatások a római kori Magyarországon

*Az előadás a Fialat Római Koros Régészek VI. Konferenciáján hangzott el,
2011. november 10-11-én
Visegrádon, a Mátyás Király Múzeumban*

2012

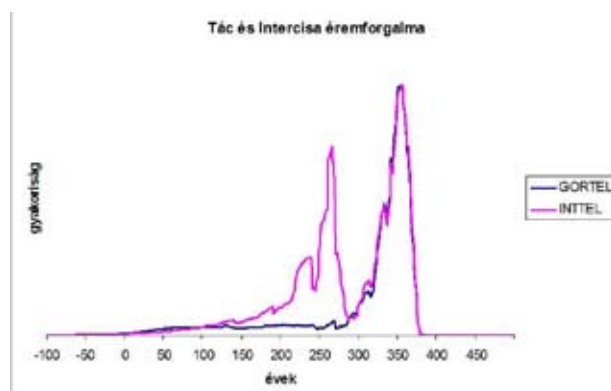
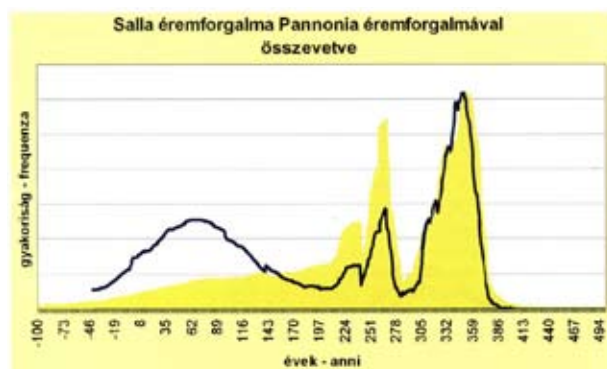

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

A jelen előadástól senki ne egy pénztörténeti összefoglalást várjon, a céloom elsősorban a figyelem felhívás. Sajnos még ma is sok esetben az az érzésem, hogy a hazai régészek az éremanyagot valami misztikus dolognak tartják, amivel nem kell foglalkozni, mert az amúgy is egy külön műfaj, a numizmatika tárgyköre. A régész számára az érem szinte kizárólag keltező eszköz, sőt ma már az sem, hisz keltező értéke sok esetben valóban kétséges az adott objektumra nézve, mert bár készítési ideje nagyon pontosan, olykor hónapra, meghatározható, forgási ideje, és az, hogy egy adott helyre mikor került, annál kétségesebb. Viszont, ha a régész az érmét éppolyan régészeti leletként értékeli, mint például a fibulát vagy a kerámiát, és az összes lelet együttesében vizsgálja, bevonva az értékelésbe a numizmatikust is, akkor továbbra is használható keltező dokumentum, legfeljebb felhasználása erre a célra nem olyan automatikus, mint korábban gondolták, azaz Augustus érme nem jelenti feltétlenül azt, hogy egy Augustus kori rétegben vagyunk.

Másrészt a numizmatikai anyag vizsgálata valóban külön szakértelmet igényel, éppen úgy, mint pl. a szigillátaké, hiszen ma már hihetetlenül nagy szakirodalma van, s bár az elsődleges meghatározáshoz, a tárgynak magának az azonosításához kitűnő katalógusok állnak rendelkezésre (a RIC mint alaplí, ma már Interneten is hozzáférhető), ez még csak a kezdet, bár nagyon fontos kezdet, mert nélküle nincs továbblépés.

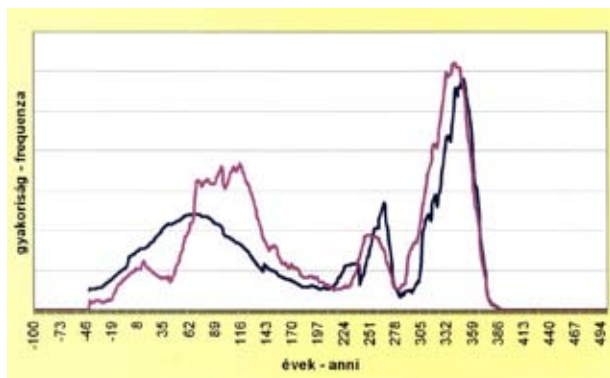
A numizmatikai anyag azonban más fajta vizsgálatokra is alkalmas, amennyiben a vizsgálat nem csak az érem tárgyi mibenlétére (mikor, hol, miből készítették) irányul, hanem a funkcióra, amit, illetve amiket hordoz, azaz pénz mivoltára. Hogyan, mi módon, milyen

mértékben használták a pénzürmeket egy adott területen, milyen fajta pénzek voltak használatban, mettől meddig volt használatban egy adott kibocsátás stb. Ezek távolról sem egyszerű és könnyen megválaszolható kérdések. Minden pénzforgalmi kutatás alapja azonban a minél szélesebb adatbázis összeállítása, melyben az éremanyag azonos módon meghatározva szerepel, hogy különböző kisebb-nagyobb területi egységek (provinciák vagy akár vicusok, villák) éremanyaga összehasonlítható legyen. Az egyes települések, temetők, kincsleletek éremanyagát rendszerint már régebben is közölték, de a meghatározások mértéke, a meghatározáshoz használt katalógusok nem voltak azonosak, s így az összehasonlító elemzések is nagyon nehézkesek, sokszor lehetetlenek. Ezt ismerte fel már az 50-es években a német kutatás és indította el a *Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland* sorozatot, amelyhez aztán számos állam (Ausztria, Luxemburg Szlovénia, Lengyelország, Olaszország) csatlakozott hasonló összeállításokkal.

Hazánkban az intenzívebb pénzforgalmi kutatások kiindulópontját a Pannonia foglaltsa körül viták indukálták a 70-es években. Itt Fitz Jenő 1974-ben megjelent cikkét kell megemlíteni, amely minden hibája és hiányossága ellenére fordulópontot jelentett a numizmatikai anyag gazdaságtörténeti hasznosítása tekintetében is.¹ Ő ugyan elsősorban egy történeti probléma – mikor és milyen módon került a Dunántúl római fennhatóság alá – megoldásához próbálta felhasználni az éremanyagot. S a római pénzforgalom tendenciáinak különbségében a Rábától nyugatra, illetve keletre fekvő

1 FITZ J.: Adatok Pannonia pénzforgalmának alakulásához Vespasianus trónra lépéséig. *Numizmatikai Közlöny* 72-73 (1973-1974) 15-25.

területek között is igazolva látta elméletét, hogy a két terület nem egyszerre került római kézbe. Az elemzés azonban számos problémát vetett fel már megjelenése idején is, amelyekre aztán Lányi Vera 1979-es cikke az *Archaeológiai Értesítőben* hívta fel a figyelmet.² Az első számú problémát magának a vizsgált anyagnak a jellege jelentette, azaz Fitz Jenő olyan gyűjteményeket elemzett, amelyek esetében igen kétséges az éremanyag, legalábbis egy részének helyi eredete. Továbbá ilyen gyűjteményi anyagokat hasonlított össze régi ásatási anyagokkal. Ebből pedig komoly mennyiségi, sőt aránybeli torzulások adódtak. A másik probléma pedig elvi jellegű, igaz-e, hogy a birodalmon belüli települések pénzforgalma feltétlenül azonos vagy hasonló tendenciákat mutat. Ezért feltétlenül szükséges Pannonián kívüli területek bevonása az összehasonlító vizsgálatokba. Mindebből pedig az derült ki, hogy egymáshoz közel fekvő települések között is lehetnek lényeges eltérések még ha vitathatatlanul a Birodalomhoz tartoznak is.

Lényegében ennek a két munkának a kapcsán indult meg Magyarországon is a 70-es évek közepétől az éremlelet anyag egységes szempontok szerinti közzlése, illetve annak igénye, hogy a teljes magyarországi római éremlelet anyag feldolgozásra kerüljön. Elkezdődött a régészeti ásatások során előkerült éremleleteknek közzététele az *Acta Archaeologica*ban évente megjelenő *Fundmünzenbericht*-ekben (1979-ben jelent meg az első, amely a 75-ös év ásatásainak éremanyagát tette közzé Bíró Sey Katalin és Lányi Vera feldolgozásában, kifejezetten pénzforgalmi elemzések céljából. Csak a

2 LÁNYI V.: Pannonia pénzforgalma az I. században. *Archaeológiai Értesítő* (1979):2,

hely és a hely jellege – település fajtája: tábor, villa, város, vicus, mansio etc, temető, szórvány – van megadva, sem rétegtani, sem leletösszefüggések nem szerepelnek, azt az adott ásatás teljes anyagának együttesében kell és lehet értékelni. 1993-ban jelent meg az utolsó közlemény az 1987-1988-as ásatások éremleleteivel.) Majd megindult a nagy Fundmünzen, amelynek keretében 1990 után megjelent három összefoglaló kötet, három megye (Fejér, Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom) többé-kevésbé teljes római kori éremanyagával.³ Ezek a kötetek minden hiányosságuk ellenére egy stabil adatbázist jelentenek a pénzforgalmi elemzések számára.

Az adatbázisok vagy leletkataszterek összeállításával párhuzamosan egy másik munka is megindult, amely az éremanyag elemzésével, történeti-gazdaságtörténeti hasznosításával, alkalmazhatóságával foglalkozik. A pénzforgalmi tendenciák hasonlóságainak és különbözőségének kérdése: minél nagyobb egységeket vizsgálunk ugyanis, annál jelentősebbek lesznek a hasonlóságok – hiszen a pénzforgalom mértékét a kibocsátott pénz mennyisége jelentékenyen befolyásolja. Az eltérések esetében pedig a csekély számú éremlelet okoz gondot, mert már egyetlen darab komoly változást jelent egy statisztikai vizsgálat esetében. További problémákat vet fel, hogy egy adott kibocsátás mennyi ideig volt forgalomban, mikor jut el egy adott területre. A módszertani problémákkal, matematikai-statisztikai elemzések, a gra-

3 *Die Fundmünzen der Römischen Zeit in Ungarn. Bd. 1 Komitat Fejér*, Szerk.: Fitz J., Bonn – Budapest 1990; *Bd. 2 Komitat Győr-Moson-Sopron*, Szerk. Lányi V., Bonn – Budapest 1993; *Bd. 3 Komitat Komárom-Esztergom*, Szerk.: Redő F., Berlin – Budapest 1999.

fikus ábrázolás lehetőségei kapcsán elsősorban Redő Ferenc munkásságát kell említeni,⁴ aki egyrészt példaértékű módon dolgozta fel a zalalövői ásatásainak éremanyagát, ugyanakkor numizmatika számára máig alapul szolgálnak az általa összeállított grafikonok, amelyek a nagyobb pannoniai városok és az összpannoniai éremforgalom alakulását ábrázolják.⁵ S bár az adatállomány bővül, pontosabb lesz, az alapul szolgáló módszer továbbra sem haszontalan.

A Fundmünzen munkák azonban 21. század elejére különböző okok miatt nagyon lelassultak, bár nem szűntek meg. Ennek részben személyi, részben pénzügyi okai voltak és vannak sajnos ma is. A Fundmünzen munkák szülőanyja Lányi Vera, az ELTE Régészeti Intézetének docense volt, aki 1997-ben sajnos elhalálozott. Bíró Sey Katalin már akkor 5 éve külföldön élt és dolgozott, majd hazajövele után közel 70 évesen már nem sok kedvet érzett egy ilyen típusú munkához. Bakos professzor a 90-es évek végére idős kora, és egyre súlyosbodó betegsége miatt kiszállt a munkából, az ígéretes fiatalok pedig vagy a szakmán kívül helyezkedtek el, és erre a tevékenységre már nem volt idejük, vagy családi okok tették lehetetlenné, pontosabban igen nehézkessé számukra egy ilyen roppant sziszifuszi munka folytatását. Az Éremtárban ifjabb munkatársammal, Vida Istvánnal azért, amennyire lehet, igyekszünk legalább

4 REDŐ F.: Municipium Aelium Salla, in: *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. Pannonia I.* Situla 41 Ljubljana 2003. 191-235, REDŐ F.: Frequency Analyses of Roman Coins, in: *Proceedings of the 10th International Congress of Numismatics*, London 1986. 239-241.

5 Az ezen írásban illusztrációként szereplő grafikonok Redő Ferenc kollégám munkái, az ábrákat tőle kölcsönöztem, köszönet érte.

az adatfelvétel szintjén folytatni a munkát, és azt az éremanyagot, ami hozzánk kerül, meghatározni. Azonban az elmúlt évtized sem telt el haszontalanul: egyrészt mostanság kezdett a nemzetközi numizmatika is jobban odafigyelni a római korszakban készült egykorú, öntött hamisítványokra az un. limes falsákra. Ezek az érmék sok esetben alig különböztethetőek meg egy nagyon kopott vert bronzpénztől. Régebben nem is nagyon vették őket észre, míg manapság pedig egyre több példány kerül elő a hazai ásatásokon, különösen sírok mellékleteként. Vida István a győri FIRO konferencián foglalkozott ezzel a kérdéssel a pannoniai pénzverés kapcsán.⁶

A másik terület pedig a római éremforgalom, római pénzhasználat kezdeteit érinti a 70-es évek óta felszínre került jelentékeny számú új leletanyag, valamint a nemzetközi pénzforgalmi, pénztörténeti kutatások fényében. (Szombathely, Zalalövő, Győr környéke, Aquincum és tágabb környéke, köztük a nem jelentéktelen éremanyaggal rendelkező eraviscus vicus, Budaörs) A régi numizmatikai kutatás a pannoniai pénzforgalom kezdetét Nero, még inkább Vespasianus korára tette, mivel a császárkori kincsleletek, melyek a 2. századba, vagy a Severus korban zárulnak az ő vereteikkel indultak.⁷ Ezek a pénzek azonban ezüst denárok, s gyakorlatilag mind Nero pénzreformja után készültek, ami azt jelenti, hogy a korábbi nehezebb és magasabb ezüsttartalmú pénzeket ki-

6 VIDA I.: Koracsászárkori pénzverés Pannoniában. In: *FiRKÁK I.* Győr 2007. 147-155.

7 LÁNYI V.: Pénz. In: *Pannonia régészeti kézikönyve.* Mócsy A. – Fitz J. (Szerk.) Budapest 1990. 212

Jobbra Hadrianus Rómában vert sestertiusa, balra a mintájára készült öntött „hamisítvány” Pannoniából

vonták a forgalomból. A szombathely-herényi aranyérem lelet nagyon jól igazolta ezt, mert az a kincs viszont kizárólag reform előtti kibocsátásokat tartalmazott.⁸ Tehát a 2. század során elrejtett kincsleletek indulása semmit nem árul el a Nero reform előtti pénzforgalomról, mivel ha voltak is korábbi ezüstpénzek azokat a reform után már nem használták. Mint ahogy az aranyakat sem, mert a markomann háborúk idején elrejtett katafai aranyak között sincs egyetlen Nero reform előtti aureus.⁹ Ugyanakkor relatíve sok Iulius-Claudius korabeli bronzérem kerül elő Augustustól kezdve, még egy olyan kis bennszülött településen is, mint Budaörs vagy Páty.¹⁰ Ezek a bronzpénzek nem a távolsági kereskedelem fizetőeszközei akár provincia volt Pannonia, akár nem. A kis bennszülött telepeken való jelenlétüket csak a helyi pénzforgalomból eredeztethetjük, ami ez

8 TORBÁGYI M.: A Szombathely – herényi római aranyéremlelet. *Numizmatikai Közlöny* 92-93 (1993-1994) 27-33.

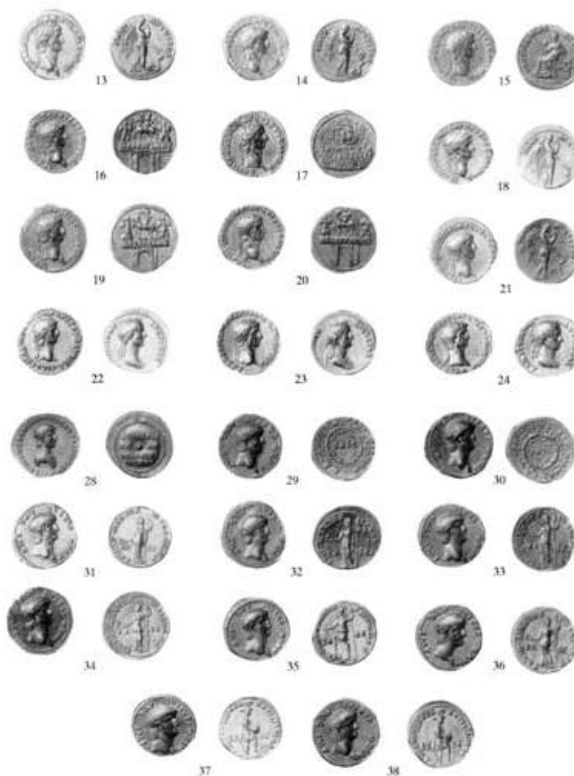
9 CSERMÉNYI, V. – TÓTH, E.: *Römische Goldmünzen von Katafa*. Katalog der Museen des Komitats Vas 79. Szombathely 19...

10 TORBÁGYI M.: Páty-Malom dűlő 1997-1999. évi ásatás érméinek értékelése. *Studia Comitatusia* 30 (2007) 276-299; TORBÁGYI M.: Újabb adatok Pannonia romanizációjához. In: *A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24-26.* Torbágyi M. (Szerk.) Székesfehérvár 2007. 17-24.

esetben bizonyára Aquincum, ahol a Claudius kortól kezdve bizonyíthatóan római katonaság állomásozik. Ma pedig már jól ismert tény, hogy Augustus nagy mennyiségben kibocsátott bronz asai jóval később is forgalomban voltak, sőt újra forgalomba hozták már ellenjegyezve a kopott példányokat. Erre legpregnánsabb bizonyíték a Carnuntumi legios tábor rengeteg Augustus as-a, noha Augustus korában ott sem tábor, sem bennszülött telep nem volt.¹¹ A két említett eraviscus településen viszont van élet már Augustus kora előtt is. Mikor kerültek hát ide a római bronzpénzek? Erre az éremforgalmi görbék alakulása önmagában nem ad választ. Az utóbbi években merült fel egy újabb probléma: a fémkereső használatának következtében sokkal több érem kerül elő az ásatásokon, mint korábban. (Ez nem csak hazai jelenség.) Lehet e így a régen feltárt éremanyagot az újon-

Szombathely-Herényi éremkincs

38 aureus Tiberius - Nero 62/63.

11 VONDROVEC, K.: Gesamtdarstellung und Auswertung der Antiken Fundmünzen im Museum Carnuntinum. In: *Numismata Carnuntina. Forschungen und Material*, Bd. 2. Alram, M. – Schmidt-Dick, Fr. (Hrsg.) Wien 2007. 91-93.

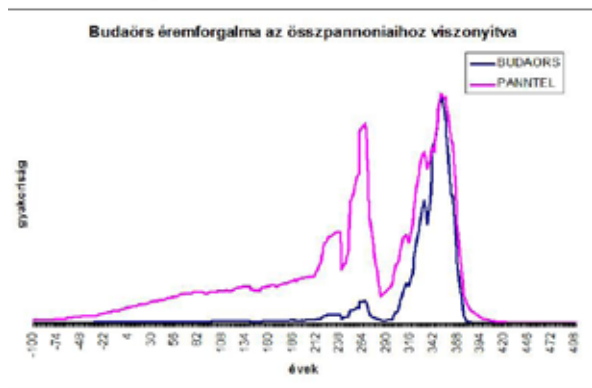
Katafai éremkincs

18 aureus Nero - Marcus Aurelius

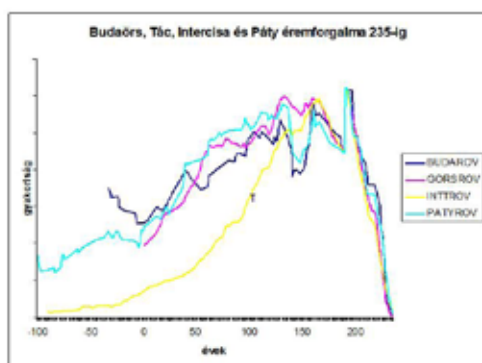
nan feltártakkal összevetni? Szombathelyen a Romkert ásásain annak idején 8 db bronzpéncz jött elő a Iulius Claudius dinasztia korából, az Iseum elmúlt évekbeli ásásain pedig 34 bronz és 4 ezüst. A Flaviusok idejéből 12 db (2 közülük ezüst) ismert a Romkertből, az Iseumból pedig 29 (5 ezüst van köztük). Pusztán a fellelési gyakoriság változott a jobb felszereltségnek, nagyobb odafigyelésnek köszönhetően, avagy a különbségeknek korabeli okai vannak a két település rész tekintetében, amit az egyéb leletanyag, jelenségek együttesében lehet csak értékelni. Ugyancsak furcsa jelenség figyelhető meg a budaörsi eraviscus telep érmeinek esetében: az Augustus-Claudius korszakból 13 bronz van és 1 Marcus Antonius legios denár; Nero, Vespasianus és Titus uralkodása idejéből (28 év!) semmi, pedig elvben ekkor indul

Pénzforgalmi görbék - 25 éves periódusokra bontva

a pannoniai pénzforgalom. Domitianus korából is csak egyetlen egy érme került elő. A település életében semmi törés nincs, sőt éppen gazdagodásnak indul a szigilláták növekvő számát tekintve, sőt a század végén már sírköveket is elkezdnek állítani.¹² Páty is hasonló képet mutat.¹³ Mi történt? Hirtelen nem használták a pénzt? Nem valószínű, hogy ez így lenne éppen a romanizáció fellendülése idején. Valószínűbb, hogy ebben az időben még a korábbi időszak aprópénzeit használják a szűk helyi pénzforgalomban. És itt vetődik fel egy újabb kérdés (ez sem kizárólag pannoniai probléma), a pénzhasználat mértéke. Egy kis településen, függetlenül attól, hogy mennyire gazdag, a helyi, belső pénzforgalom csekély, hisz a mindennapi létezés szükséges dolgokat maguk termelik meg, állítják elő, nem vásárolnak. A luxus árúért, mint pl. a szigilláta vagy bronzedények, szolgáltatásokért, pl. egy idegen mester, aki sírkövet farag, kifizetett pénz viszont kikerül a tele-

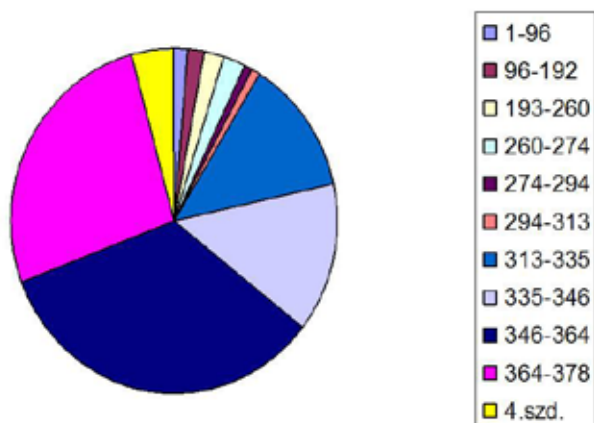
Pénzforgalmi görbék

12 OTTOMÁNYI, K.: Die spätlatènezeitlich-römische Siedlung von Budaörs. *ActaArchHung* 56 (2005) 67-131, OTTOMÁNYI K.: A kelta – római kori település a Kamaraerdő területén. In: *Antik gyökereink*. Vass J. S. (Szerk.) Budaörs 2005. 15-29; MRÁV Zs.: A budaörsi római telep területén előkerült feliratos köemlékek. In: *Antik gyökereink*. Vass J. S. (Szerk.) Budaörs 2005. 33- MARÓTI É. – MRÁV Zs.: Kiadatlan római kori köemlékek Pest megyéből. *Studia Comitatus* 28 (2003) 247-260.

13 OTTOMÁNYI K. – GABLER D.: Római telepek Herceghalom és Páty határában. *Studia Comitatus* 17 (1985) 185-272; OTTOMÁNYI, K.: Kutatások Pátyon, a római telep területén 1997-1999-ben. In: *Kutatások Pest megyében, Tudományos Konferencia III*. Pest Megyei Múzeumi Füzetek Szentendre 6 (2002) 34-46.

Budaörs-pénzek időbeli megoszlása

pülsről. Nincs mit elszórni, elveszteni. Tehát pusztán a pénzek darabszáma semmit vagy csak keveset árul el egy település lakóinak gazdagságáról. (Városias települések esetében, ahol a lakosok már napi szinten is a piacról élnek az elvesztett pénzek szignifikánsabbak a település életére vonatkozóan, függetlenül attól, hogy a birodalmon belül vagy kívül vannak.) A pénzforgalmi grafikonok értékelése mindenképpen csak a többi régészeti anyag együttesében célravezető. Mindebből az egész felvezetésből az

következik, hogy a numizmatikai és régészeti leletanyag kiértékelése közös munka eredménye kell, hogy legyen. Az anyag meghatározása és elsődleges kiértékelése csak az első lépés.

Végezetül még néhány szó az FMRU kötetek további sorsáról: a munka némileg új formában (csak a biztos lelőhelyes anyagok kerülnek bele majd az új kötetekbe) újra indult kapcsolódva Prohászka Péter kincsek a levéltárak mélyén projektjéhez. Prohászka Péter kutatásai révén világossá vált, hogy az adattári levelezési anyag mennyi új adatot, információt rejt, még az éremleletek vonatkozásában is.¹⁴ A folytatáshoz viszont a hazai régész társadalom közreműködése, együttműködése is szükséges, hiszen az új éremlelet anyagot, avagy a gyűjteményekben őrzött régebbieket csak az ő közreműködésükkel lehet feldolgozni. Jelenleg a Vas és Tolna megyei anyag felvétele van folyamatban, majd Somogy és Veszprém leletei következnek. Remélem, hogy a régész kollégák éppen olyan segítőkészek lesznek a régebbi, és az újabb ásatási érmék feldolgozáshoz való előkészítésében, mint korábban voltak.

14 PROHÁSZKA P.: Elfelejtett római éremleletek IV: a kis-démi Severuskori dénárlelet (1810) *Numizmatikai Közlöny* 102-103 (2003-2004) 11-18, PROHÁSZKA P.: Egy elfelejtett 5. századi solidus lelet Bukovinából. *Numizmatikai Közlöny* 102-103 (2003-2004) 147-149, PROHÁSZKA P.: Elfelejtett kelta éremleletek I.: Egy Csongrád megyei kelta ezüstéremlelet. *Numizmatikai Közlöny* 104-105 (2005-2006) 3-14, PROHÁSZKA P.: Régi-új 5. századi római aranypénzek a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárából. *Numizmatikai Közlöny* 104-105 (2005-2006) 15-30, PROHÁSZKA P.: Híradások egy barbaricum-i késő római solidusleletről. *Numizmatikai Közlöny* 106-107 (2007-2008) 219-222.